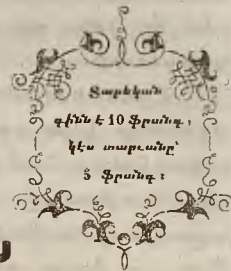

ԵՐԱՊԵՏԱՆ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 4.

1863

2. ՀԱՅՈՐ

Դատաւարի երեւելի
քաղաքագետները՝
1848-էն Վեր:

(Վերջ):

ամի 1860ին Օգոստոսի 23ին
Նաբոլէոն կայսրը Սաւոյա,
Նիցցա, Գորսիգա ու Ալճէրի
ճամբորդութեան ելաւ: Մի եւ Նոյն
ժամանակ Կարիպալտի յաղթու-
թեամբ յառաջ կ'երթար. ամբողջ
Գալապրիա առնելէն ետքը, Նէա-
պոլսոյ վրայ քալելու կը սպառնար:
Սարդինիա տեսնելով որ բոլոր Նե-
րոպայի մէկ ծայրէն մինչեւ մէկալ
ծայրը Կարիպալտին գործքերուն վրայ կը խօսուի,
սկսաւ Քաջանայապետին երկիրները յարձակելու
պատրաստութիւն տեսնել: Սակայն ասոր ձեռք չզար-
կած՝ Տարկ էր խնամակալ կայսերէն Տրաման առնուլ:
Նաբոլէոն կայսրը ճամբորդութեան ատեն Շանպէրի
Հասնելով, Ֆարինի պաշտօնեան ու Չալտինի զորա-
պետը, զինքն իրենց վեհապետին կողմանէ բարեւե-
լու եկան. բայց ըստ ինքեան հոն երկուեւր բաներ
կային: Հոն խօսուածին ու պատահածին վրայ մինչեւ
հիմայ որոշ բան մը չի գիտցուիր. սակայն Սեպտեմ-
բերի 11ին իբր 60,000 Սարդինիացիք՝ առանց պատե-
րազմ հրատարակելու՝ երկու կողմանէ Քաջանայապե-
տին երկիրը մտան:

Թուովել աս ամէն պատահածներուն հաւան
չըլլալը ցուցնելու համար, սկսաւ սպառնալիքներ ը-
նել եւ Գաւուր կոմսը զգուշացնել, որ չըլլայ թէ
Գաղղիայի բարկութեան հանդիպի: Սակայն Թուովել-
ին սպառնալիքները Գաւուրին հոգը չեղան. ինք պա-
տասխան տուաւ որ Հիմայ ամենէն յարմար ժամա-
նակն է Մածծինեանց առջեւն առնելու եւ անիշխա-
նութեան վերջ տալու: Ուստի եւ Սարդինիայի զօրքը
սկսան դէպ ի Անգոնա յառաջանալ ու Գաւուրէլ Ֆի-

տարաղի քով մէկ հարուածով մը Քաջանայապե-
տին զօրքը ցրուեցին: Գաղղիայի լրագիրները սկսան
ասոր սաստիկ դէմ գրել ու Սարդինիային՝ աղ-
գաց իրաւանց հակառակ բռնած ընթացքը վար զար-
նել: Կայսրն աս հարուածը պարապ տեղ արգելե-
լու ջանաց, կ'ըսէին. անկարելի եղաւ. սակայն ինք
աս ամէն պատահածներուն ամենեւին հաւան չէ, եւ
Քաջանայապետին անձը յեղափոխութեան ու Կարի-
պալտին դէմ պիտի պաշտպանէ: Թուովել տեսնե-
լով որ պատահածներն իր ըրած խոստմանց հակառակ
են, կայսեր Այաչիոյ եղած ատենը՝ հեռագրով իր
պաշտօնէն հրաժարումը տուաւ. իսկ կայսրը պատաս-
խանեց որ մինչեւ իր Փարիզ դառնալը սպասէ: Նոյն
միջոցին Պր. Գալերան՝ Գուրինի ղեսպանը ետ կան-
չուեցաւ. իսկ Պր. Նիկրա՝ Սարդինիայի ղեսպանն ա-
սոր վրայ բաւական ժամանակ Փարիզ կեցաւ: Թու-
ովելը Հռոմ կեցող Գաղղիայի ղեսպան Կրամոն դքսին
գրած էր, որ կայսրը դէմ պիտի դնէ Սարդինիա-
ցւոց Քաջանայապետին երկիրն յառաջ քալելուն: Կրա-
մոն դուքսը Նոյնն անմիջապէս Մերոտ Հռոմի պատե-
րազմի պաշտօնէին ծանոյց, որն որ քաջանայապետա-
կան զօրաց հրամանատար՝ Լամորիսիէր զօրապետին
ակննդը հասցուց:

Ասիկց զատ Կրամոն դուքսը միանգամայն Անգոնա
կեցող Գաղղիայի հիւպատոսին հրաման տուաւ որ
Չալտինի զօրապետին դիմացն ելլէ եւ զինքը կենա-
լու ստիպէ: Չալտինի ծիծաղ երեսով մը հիւպատո-
սին պատասխան տուաւ թէ Մենք կայսեր միտքը՝ ձեզ-
մէ աւելի աղէկ կը ճանչնանք: Շանպէրի մեր արշաւանաց
սահմանը միայն քիչ մը չափաւորեց: Ետքէն Լամո-
րիսիէրին գերի բռնուած պաշտօնակալներն իմացան
որ Նաբոլէոն Չալտինիին ըսած ըլլայ թէ Ըրէք, բայց
միայն շուտ ըրէք, մէկ հարուածով բանը լմնցու-
ցէք: Թուովելը ստիպուեցաւ Հռոմ երկրորդ հեռագիր
մը խաւրել, որուն մէջ կ'ըսէր թէ ինք կայսեր միտքն
աղէկ չէ հասկըցներ: Եւ երբ որ Լամորիսիէր զօրապե-
տը Հռոմի լրագրոյն մէջ յանուն Գաղղիայի կայսեր Մե-
րոտին եղած խոստումը հրատարակեց, Կրամոն դուքսն
ուրիշ բան չլրացաւ ըսել, բայց եթէ աս որ կայսրը
չէր խոստացած որ զինու զօրութեամբ Սարդինիացւոց

դէմ կը դնէ, այլ միայն ան՝ որ դէմ դնելու պիտի պարտաւորի:

ԱՆՏՈՆ ԱՃԷՆՈՐ ԱԼՓՐԵՏ ԿՐԱՄՈՆ ԴՈՒՔՍԷ, 1819ին Օգոստոսի 14ին Փարիզ ծնած է, եւ Գաղղիայի քաղաքագէտներուն մէջ ամենէն կրտսերագոյնն է: Հայրը զօրապետ ըլլալով, ինք ալ զինուորական վիճակի ուրոշուեցաւ: Յամի 1837ին բաղմարուեստեան դպրոցը մտաւ, ու երկու տարի ետքը հրձիգ զօրաց մէջ պիտի մանէր, բայց ինք յանձն չառնելով, առանձնական կեանք սկսաւ վարել: Իր քաղաքական ընթացքը կը սկսի 1851ին Գեկտեմբերի 2ին, որմէ ետքը հետզհետէ նախ Գասսէլ, 1852ին Սէուր-կարդ, 1853ին Դուրին լիազօր դեսպանի պաշտօնը վարեց: Աս վերջին քաղաքն արեւելեան պատերազմին ժամանակը Սարգինիան արեւմտեան տէրութեանց կողմը շահելու շատ աշխատեցաւ: 1857ին իբրեւ դեսպան Հռոմ գնաց, ուսկից Վիեննա փոխադրուեցաւ, ուր մինչեւ հիմայ նոյն պաշտօնը կը վարէ:

Յամի 1860ին Սեպտեմբերի 24ին Պր. Պրենիէ, Գաղղիայի Նէպոլիս կեցող դեսպանը Մարսէյլ հասաւ: Նէպոլիսը թագաւորն իր բախտին թող տրուած էր. կ'երեւայ որ Դիւիլիի դաշինքն որոշ ընթացք մը բռնելու համար ժողովրդեան կամքն իմանալ կ'ուզէր: Սակայն Թուլէն կը բաղձար որ վերջին Պուրպոնեան թագաւորը կայսրայի մէջ պաշտպանուի, որուն կայսրն այնչափ աւելի սիրով հաւանեցաւ, որչափ որ ասով հաճոյական գործք մ'ըրած կը համարէր Ռուսիայի, որն որ արեւելեան պատերազմէն վեր Նէպոլիսը թագաւորին մասնաւոր համակրութիւն մ'ունէր: Աւստի երկուքը միաբան որոշեցին որ Նէպոլիսը թագաւորը ոչ պաշտպանեն եւ ոչ իր բախտին թողուն, հապա ծովու կողմանէ բերդը գնդակոծուեցէն ազատ ըլլայ, եւ անկէ կարող ըլլայ բերդը ռազմամթեր ու պաշար ընդունիլ: Աւստի եւ այսպէսով մէկ կողմանէ Գաղղիայի նաւատորմին Լը Պարպիէ տը Դինան հրամանատարը թագաւորականներուն վառօդ ու պաշար հոգացած ատենը, մէկալ կողմանէ Գաղղիայի զինանոցներէն Դուրին թնդանօթներ ու 40,000 հրացան խաւրուեցան:

Նաբոլէոն մէկ կողմանէ բարձրաձայն Անգղիայի հետ անմիջամտութեան սկիզբը քարոզած ատենը, մէկալ կողմանէ Վարսաւիայի արքայաժողովէն վախնալով, մէյմը Հռոմ մէյմը կայսրա միջամտութիւն կ'ընէր, եւ ամէն ժամանակէ աւելի Խալապոնոց սէրը վաստակել կ'ուզէր: Թուլէն Գոնսթեթ-Գոնսթեթ լրագրոյն մէջ շրջաբերական մը հրատարակեց, որուն սկիզբն ազգայնութեան իրաւունքը կը պաշտպանէ, որով Խալապոնոց իրաւունք կու տայ. իսկ վերջը՝ Սարգինիայի դէմ կ'ելլէ, եւ ըստ հետեւորդի՝ զիտալիա կը դատապարտէ. եւ ամբողջն ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ անիմանալի քաղաքականութիւն մը:

Այսու ամենայնիւ իրաց վիճակն երթալով կը գէշնար, եւ Թուլէն զիբը խիստ դժուարին կ'ըլլար: Քահանայապետին Սագգոնի նուիրակը Թուլէն ըրած մեծամեծ խոստմանց դէմ, Փարիզ թող տալու եւ Հռոմ դառնալու ստիպուեցաւ: Անգղիա սկսաւ անհանգիստ ըլլալ, որ չըլլայ թէ Գաղղիա Սարգինիայէն նոր երկիրներ առնէ: Հարկ եղաւ որ Բերսինի Գաղղիայի մէջ երկու ճառ խօսի: Պր. Դիւրիկոյ Հելուստիայէն հեռացաւ, ինչպէս նոյն ժամանակ ըսուեցաւ վեց ամսուան համար, վասն զի Գաղղիայի Ալպեան սահմանները տակաւին ճշգիւ որոշուած չէին: Վիկտոր Էմանուէլ Անգոնայէն հարաւային Իտալիայի ժողովրդեան յայտարարութիւն մը հանեց, որուն մէջ, կ'ըսեն լեզուագէտք, Գաղղիէնէն թարգմանուած ըլլալուն յայտնի նշաններ կան: Արջապէս երկայն ժամանակէ վեր Եւրոպայի բոլոր լրագրաց խօսակցութեան նիւթ եղող արքայաժողովը կատարուեցաւ: Հոկտեմբերի 21ին երեք հիւսիսային վեհապետք (Ռուսիայի եւ Աւստրիայի կայսրներն ու Պուլշի թագաւորը) Վարսաւիայի մէջ իրարու հետ տեսնուեցան. Լուդովիկոս Նաբոլէոն ալ Աղեքսանդր կայսրէն առանձին նամակ մ'ընդունեցաւ:

Թուլէն աս ամէն պատահածներուն վրայ մեծ ծանրակշիւթիւն մը չէր դնէր. ինք Գոնսթեթ-Գոնսթեթ լրագրոյն մէջ միշտ դեսպանաժողով կ'առաջարկէր, մինչեւ վերջապէս Աւստրիա ծանոյց որ աս յարաբերութեանց մէջ դեսպանաժողովի վրայ խօսք չ'ուղեր լսել: Աս խիստ պատասխանը Թուլէնէն մէկ ոտքը խախտեց, եւ իր պաշտօնին մէջ կենալը շատ դժուարացուց: Բայց բուն իր պաշտօնէն իյնալուն պատճառն ան եղաւ՝ որ կայսրը Հռոմայ ու Խալապոնի նկատմամբ բռնած քաղաքականութիւնն աղէկ չ'իմացաւ կամ անոր հետեւիլ չ'ուզեց: Նաբոլէոն նոյն միջոցին ամենեւին կերպով մը Հռոմ Խալապոնոց ձեռքը մատնել չէր ուղեր: Եւ թէպէտ կայսրը Հռոմայ խնդրոյն նկատմամբ գրած նամակը, առ Լավալէդ ուղղած մէկ հեռագրին մէջ Թուլէնէն աս մտօք կը մեկնէ, որ Գաղղիա Հռոմ քաղաքն Խալապոնոց տալու երբեք խոստում չէ ըրած. բայց ինք կարծելով որ Անգղիայի կամաց հակառակ Գաղղիա ընդ միշտ կարող պիտի չըլլայ Հռոմ պահել, Հռոմայ արքունեաց սպաննաց որ եթէ առաջարկուած նորոգութիւնները յանձն չառնելու ըլլայ, Գաղղիա իր զօրքերը ետ քաշելու պիտի ստիպուի: Ասոր հետեւութիւնն եղաւ՝ 1862ին Հոկտեմբերի սկիզբները պաշտօնէն վար առնուիլն ու տեղը Տրուէն տը Լիւիին դրուիլը: Իսկ աս փոփոխութեան անմիջական հետեւութիւնն եղաւ նաեւ քանի մը դեսպաններու տեղափոխութիւնը: Լավալէդին տեղ Լագուր Տ'Օվենները Հռոմայ, իսկ Պր. Սարգիս Դուրինի դեսպան անուանուեցան:

Ահաւասիկ աս է հարողէնեան Գաղղիայի երեւելի քաղաքաբնակից Լու 1848էն մինչեւ հիմայ բռնած քաղաքականութեան պատմութիւնը, որուն նկարագիրը՝ մանաւանդ Հռոմայ ու Իտալիայի նկատմամբ՝ դժուարեմբանելի բան մըն է։ Բայց աս ընթացքին մէջ երեւցող հակասութեանց յանցանքը պաշտօնեաներուն վրայ չի կրնար ձգուիլ։ Վասն զի Գաղղիայի բովանդակ քաղաքականութեան կենդանի կայսրն է, որուն չորս կողմը պաշտօնեայք՝ մոլորակներուն արեւուն չորս կողմը դառնալուն պէս՝ կը շրջին, եւ իրենց լցան անկէ կ'ընդունին։ Թէ Թուրքի-լին յաջորդը Տրուէն տը Լիւի իո նախորդին պէս Գաղղիայի քաղաքականութիւնն ըստ անձնական համոզման եւ քաղաքականութեան կարող պիտ'որ չըլլայ կառավարել, ասոր վրայ տարակոյտ չկայ։ Բայց աս միջոցին՝ իրեն պէս մէկու մը Գաղղիայի պաշտօնարանին գլուխն անցնիլը՝ կը ցուցնէ թէ ինք հիմակու հիմայ ամենէն յարմար գործիքն է իր տիրոջը ձեռքը, որն որ քիչ մը ժամանակ անոր սկզբանցը համաձայն վարուելու կամք ունի։

Հարողէն կայսրը, Գաղղիայի կառավարութեան սանձը ձեռքն առնելէն մինչեւ հիմայ, արտաքին գործոց պաշտօնը կամ Տրուէն տը Լիւիին կամ Վալէսքիին կամ Թուրքի-լին կը յանձնէ։ Ասոնց հետ զհետէ վար առնուիլն ու նորէն պաշտօնի հասնիլը՝ տհաճութեան կամ հաճութեան նշան չի կրնար սեպուիլ։ Այլ միայն պարագաներուն ու ժամանակին համեմատ մէկուն կամ մէկալին՝ իր ձեռքը յարմար գործիք երեւնալն է։ Արդ բնական բան է որ հիմայ Գաղղիայի վեհապետն Եւրոպայի հանդիստ ու խաղաղութիւն շնորհէ, երբ որ ինք զբաղած է Մէքսիկոյի արշաւանքով, որն որ երթալով աւելի ընդարձակուելու վրայ է։

×

ԱՅԻՄԵՐՉԱԳԲԱՄԵՆ

Ող — Բ. Հոլ։

(Ոգին շարժումը Հոլ, Հոլ՝ կ'ըսուի. ասիկայ օգին հաւասարակշռութեան կորուստէն կամ օգին տեղ մը բարակնալէն ու խոտանալէն, երկրի իր առանցքին վրայ դառնալէն եւ ուրիշ դեռ բաւական չմեկնուած պատճառներէն կը ծագի. նմանապէս հովին դադրելուն պատճառներն ալ ըստ բաւականին ծանօթ չեն։ Հովերը շատ օգուտ կ'ընեն՝ օգը մաքրելով, ամառուան տաքը բարեխառնելով, նաւերը քալեցնելով, հողմաղացները շարժելով, եւ այլն։

Հովերուն անունն իրենց փշած զանազան կողմէն կ'առնուի, զոր օրինակ Ալեքսանդրի հոլ, Հարաւահոլ, Էլ-Էֆէ եւ այլն։ Հովը մէկ մանրերկրորդի մէջ 10 ոտնաչափ ծամբայ որ ընէ, կ'ըսուի Սէ-+, Բաղդադի-նէ-ն օղ, Չէֆի-ն-էթէ 20 ոտնաչափ, հասարակ հով է. իսկ եթէ մէկ

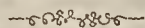
մանրերկրորդի մէջ 30—60 ոտնաչափ առնէ, կ'ըսուի Մըրէլ, Գըրէլ, հոլ-հոլ, որոնց մէջ անանկ սաստիկներ կան, որ մանրերկրորդի մը մէջ 120—150 ոտնաչափ կը քալեն. ասանկ մըրիկ մը 150 ոտը բարձր ու երեսուն ոտը լայն աշտարակի մը վրայ 70,700 կենդինարի դօրութեամբ կը կոխէ։ Խիստ ուժգին հովերէն մէկը Հոլ-հոլ-հոլ կամ Տէ-ֆոն ըսուածն է, որն որ գլխաւորաբար Հնդկային ծովուն մէջ կը պատահի։ Ասիկայ բաց օգին պղտիկ սեւ ամպով մը կը սկսի, ժամու մը մէջ կը տարածուի ու բոլոր արեւելեան հորիզոնը կը գոցէ, եւ ամենայն ինչ տալիս ու վրայ կ'ընէ։ Ամենէն անքոյթ նաւահան-գիստներուն մէջ ալ նաւերը կը խորտակին, սաստիկ հաստարմատ ծառերը կը խլուին, տները հարթյալալ կ'ըլլան։

Երբ որ երկու փոթորիկ դէմ ընդդէմ իրարու կը հանդիպին, փոփոխակի իրար մղելով՝ հոն շրջան մը կ'ընեն, որն որ Պորտ-փէս-հոլ կամ Վիլլապ, Թալապ (Խոթ-Խոթ) կ'ըսուի։ Ասիկայ խիստ վտանգաւոր է, որովհետեւ առջեւն ինչ որ կը պատահի, կ'առնէ, կը փաթթէ, վեր կը հանէ. ցամաքի վրայ եղած ատեն՝ խոշոր ծառերը, տան յարկերը, անապատի վրայ ահագին աւաղեղէն լեռները սաստիկ շուտութեամբ կը յափշտակէ, կը բարձրացնէ, կը փանի ու կողմ մը կը նետէ։ Իսկ ծովի վրայ աւելի եւս սոսկալի է. ասանկ պտուտիեալ հով մ'իջնալու ատեն՝ ծովին երեսը 100 քայլ ընդարձակութեամբ բոլորակ մը ձեւանալու կը սկսի, որն որ կ'եռայ, կը փրկուի, շոգիններ կ'արձրկէ. ետքէն կը սկսի պիտտակած եւ վեր ելլել։ Կոյն ատեն վերէն բերանը վար դարձած սուպրակի ձեւով ամպ մը կ'իջնայ, ջրին բարձրացած մասն անոր հետ կը միանայ, վեր կ'ելլէ ու ամպին հետ մէկտեղ ասդին անդին կը շարժի։ Աս ջրեղէն սեան վերի ու վարի ծայրերը հաստ են, մէջքը բարակ, ներսի դին պարապ։ Շատ անգամ ետեւէ ետեւ ասանկ շատ սիւներ կը կազմուին, ծովն անդադար կ'եռայ, ջրերուն վեր ելլելովն ամպը կը մթննայ, շարունակ անձրեւ ու կարկուտ կը տեղայ, կը շանթէ ու կը փայլատակէ։ Հասարակօրէն ասանկ ժամանակ օգը հանդարտ ու երկինքին երեսը պայծառ կ'ըլլայ։ Աս զարհուրելի երեւոյթը դրեթէ կէս ժամ տեւելէն ետեւ, վիշապը կը պայթի, ու այնչափ ջուրը մէկէն ի մէկ ծովու մէջ կը թափուի։ Երբ որ նաւավարները կը տեսնեն որ նաւուն մօտ ասանկ վիշապներ կը գոյանան, անոր ահագին վտանգներէն պրծելու համար՝ ետեւէ ետեւ թնդանօթներ կ'արձրկեն, որպէս զի վիշապը տակաւին պղտիկ եղած ժամանակ պայթի ու ցրուի։

Հովերն երկու գլխաւոր բաժանում ունին, Առաւել-հոլ ու Անկանոն։ Առաւելին կը վերաբերի մշտաւունջ կամ Տարե-որ հոլը (Vents alizés), որն որ միշտ արեւելքէն դէպ արեւմուտք կը փչէ արեւադարձի երկիրներուն մէջ 200—300 մլն լայնութեամբ. ասիկայ գլխաւորաբար երկրի իր առանցքին վրայ դառնալէն է։ Կոյն կանոնաւոր հովերուն կարգը կ'երթայ Հնդկաստանի կէս-ասիայ կամ Եղանակ-որ հոլը (Mousson, Գլիլի), որն

որ տարւոյն կէսը՝ Ագրիէն մինչեւ Հոկտեմբեր՝ հարաւային արեւմուտքէն կը փչէ, ու մէկալ կէսը՝ հիւսիսային արեւելքէն: Նմանապէս կանոնաւոր է Ծովեղէրեայ հողմը, որն որ շատ տեղուանք կայ. աս հողմն առտուանց ծովէն դէպ ի ցամաք, իրիկունն ալ ցամաքէն դէպ ի ծովի կողմը փչելու կը սկսի: Իսկ անկանոն հողմերը խիստ շատ են, մանաւանդ բարեխառն ու ցրտային գոտիներուն մէջ:

Հովերը ծովի վրայէն որ անցնին, խոնաւ կ'ըլլան: Եթէ ձեան ու սառուցի վրայէն կու գան, ցուրտ. եւ եթէ տաք երկիրներու կողմէն են, տաք կամ տաքագին կ'ըլլան. իսկ որոնք որ տաք ու ճախճախուտ երկիրներէն կը փչեն, վատաւորը, վնասակար ու երբեմն ալ մահացու են: Աս վերջիններուն մէջ երեւելի են Ա. Թաւառոր խորշակ կամ Թաւառհողմ (Սաժ եղի), որն որ Ասիայի ու մանաւանդ Արաբիայի մէջ ու Ափրիկէի Սահարա անապատին կողմերը, արեւելեան կողմէն փչող տաքագին ծծրմբահոտ ու մահաբեր հով մըն է. մարդ ուրիշ կերպով չի կրնար ասից ազատիլ, բայց եթէ երեսի վրայ գետինն իյնալով: Բարեբախտութեամբ ասիկայ քառորդէ մը առելի չիփչեր: Բ. Խամսին (Յիսնեկաց հողմ), որն որ Եգիպտոսի մէջ Ափրիկէի անապատներուն կողմէն կը փչէ, եւ չդիմանալու տաքութիւն ունի, որով ամենայն կենդանութեան հիւթը կը չորցնէ: Նաեւ իր բերած ահագին աւազներովը կրնայ թէ մարդիկներն ու թէ առտունները խղզել: Գ. Ըստ ամենայնի ասոր նման է Հարֆուրան ըսուած տապախառն հովը, որ Ափրիկէի հարաւային ծովեզերաց մօտ Կուինէայի մէջ արեւելքէն կը փչէ: Դ. Արեւելեան խորշակ (Սուանդ Սպանիայի մէջ) եւ Հարաւային խորշակ (Շիրոքքոյ Իսպանիայի մէջ). ասոնք Ափրիկէի թունաւոր խորշակին շարունակութիւնը կրնան ըսուիլ, բայց մինչեւ որ Եւրոպա գան, ծովի վրայէն անցնելով, իրենց սոսկալի սաստկութիւնը կը նուազի: Երբեմն 14 մինչեւ 20 օր կը փչեն, բոլոր անկերը կ'այրեն կը տոչորեն, մարդիկներն ու անասունները բոլորովին կը թոյլցնեն: Ասոնց դէմ ուրիշ ծար չկայ, բայց եթէ դռներն ու պատուհաններն աղէկ մը գոցել, որ ներս թափանցել չկարենան:

ՏՆՏԵՍԱԳԵՆ

Անգղիայի Խաղաղիկի պոկաստոյթի իւրերը:

Բամբակը թագաւոր է, կըսեն Ամերիկայից, անոր բովանդակ աշխարհքիս վրայ ունեցած ազդեցութիւնը ցուցնելու համար: Եւ իրաւամբ կրնայ այնպիսի հզօր թագաւոր մը կոչուիլ, որուն իշխանութեան տակ եզող երկիրներուն մէջ արեւն երբեք չիմոներ. վասն զի բովանդակ հին ու նոր աշխարհքն անոր հպատակ են, եւ միլիոնաւոր մարդիկ իրենց յոյսն անոր վրայ դրած են ու իրմէ կը վախնան, վասն զի իրենց օրըստօրական ապրուստն անկէ կը ծարեն:

Ամերիկայի քաղաքային պատերազմն իր ապականիչ

ազդեցութիւնը Ովկիանոսէն ասդին ալ ըրաւ: Մէկ դիէն՝ երկրին բերքերը դուրս հանելն արգելելով, մէկալ դիէն հարաւային դաւառներուն բոլոր արտոբայից վարուցանն ու հունձքն ապականելով, Եւրոպայի մէջ մինչեւ հիմայ չտեսնուած բամբակի պակասութիւն մը պատճառեց, որով խել մը բամբակի գործատէրներ անանկացան ու հաղարաւոր մարդիկ անգործ ու առանց հացի մնացին:

Աս բանս հիմակուան ժամանակ շատ տերութեանց եւ գլխաւորաբար Անգղիայի մեծ հոգ ու անձկութիւն կը պատճառէ, եւ գրեթէ բոլոր Եւրոպայի լրագիրներուն գրիչները զազեցուցած է. ուստի եւ աս բամբակի կարօտութիւնը չէ թէ միայն իբրեւ վաճառականութեան վերաբերեալ դէպք մը պէտք ենք համարիլ, այլ իբրեւ քաղաքական պատահար մը նկատելու ենք: Սակայն Եւրոպայի լրագիրներուն մեծ մասն աս յանկարծական կարօտութեան պատճառը փնտռած պտեն, բովանդակ յանցանքն Ամերիկայի հիւսիսային ու հարաւային գաւառներուն իրարու դէմ ունեցած ատելութեան, եւ Լորտ Բալմերսդընին՝ հարաւային գաւառներուն ցուցըցած համակրութեան վրայ կը դնեն. սակայն ասոնք ենթադրելով ալ՝ բուն արմատը կամ սկզբնական պատճառն ուրիշ է, այս ինքն՝ անտեսութեան խիստ ծանրակշիռ մէկ սկզբունքին անմտադիր ըլլալը, զորն որ հոս համառօտիւ կը մեկնենք:

Տնտեսական նախահոգ զգուշութիւնը կը պահանջէ, որ վաճառականութեան ան մասերը՝ որոնք ամէն կողմ մեծ փափաքով կը խնդրուին, առեւտրի գլխաւոր նիւթերէն մէկը կը կազմեն ու միլիոնաւոր մարդկան ապրուստ կը ծարեն, միայն մէկ աղբիւրէ չառնուին, այլ զանազան աղբիւրներ հոգացուին, որպէս զի եթէ մէկ տեղոյ՝ կամ հունձքին ապականելով եւ կամ ուրիշ դիպուածական պատճառով մը, նոյն բերքը խափանուելու ըլլայ, ուրիշ աղբիւրներէ նոյնին պակասութիւնը կարող ըլլայ լեցուիլ: Աս էական անհրաժեշտ կարեւոր զգուշութիւնն Անգղիայից բոլորովին աչքէ հեռացնելով, եւ վաճառականութեան աս մասին մէջ ուրիշ ամէն ազդեցին վեր գտնուելու եւ աժան ծախելու նախանձէն գրգռուելով, գրեթէ մինակ Հիւսիսային Ամերիկայի բամբակ կը գործածէին, եւ նոյն բերքին մշակութիւնը Հինգկաստանի մէջ յառաջ տանելու ամենեւին փոյթ չէին տաներ, թէպէտ եւ ժամանակ ժամանակ աղաւառ ձայներ ելան, որոնք նոյն երկրին՝ բամբակի մշակութեան յարմար ըլլալը, եւ օր մը Ամերիկայի բամբակի բերքին դադրելու կարելութիւնը կը ցուցնէին:

Անգղիա մէկ կողմանէ Ամերիկայի հետ այնպէս սերտիւ կապուած ու մէկալ կողմանէ ծովու վրայ ինքզինքն այնպէս զօրաւոր կը կարծէր, որ երբեք մտքէն չէր անցնէր թէ պատերազմ մը կարող ըլլայ խափանել Ամերիկայի բամբակի բերքին մուտքը՝ զորն որ քիչ ժամանակուան մէջ կրնար ընդունել, ուր որ Հնգկաստանի ծամբան՝ ծովու կողմանէ շատ երկայն, իսկ ցամաքի կողմանէ անապահով էր: Բայց ան չմտածեց՝ որ նոյն իսկ Ա-

մերիկայի մէջ կրնան այնպիսի արգելքներ ելլել, որոնք բամբակի բերքին դուրս հանուիլը խափանեն, եւ թէ որ մը գերութեան խնդրոյն պատճառաւ՝ հիւսիսային ու հարաւային գաւառներուն մէջ պատերազմ կրնայ բացուիլ, եւ արտօրայից վարուցանը դադրելով՝ բամբակի հունձքը վտանգի մէջ գնել:

Մանչեսթրի բամբակի գործատէրներուն աս ապահովութիւնն ան աստիճանի հասաւ, որ ժամանակ ժամանակ պատահած բամբակի դժբախտ հունձքերը, բամբակի գնոյն բարձրանալը, չկրցաւ զիրենք իրենց թմրութեանէն արթնցընել: Եւ թէպէտ յամին 1835 ունեցած բամբակի մթերքին քիչութիւնը եւ բամբակին գնոյն բարձրանալը վտանգին մեծութիւնը ճանչցընել ու առժամանակ մի աշուրնին դէպ ի Հնդկաստան ուղղել տուին, բայց հետեւեալ տարիներուն 1837էն մինչեւ 1845ին առատ բերքերը՝ բոլոր վախը փարատեցին. այնպէս որ 1847ին դժբախտ հունձքն իբրեւ արտաքոյ կարգի դէպք մը համարուեցաւ: Եւ թէպէտ 1856ին նոյն հունձքի դժբախտութիւնը նորէն կրկնուեցաւ, եւ Անգլիա բամբակի գործածութիւնն ու տուրեւառն ան աստիճանի ընդարձակած էր, որ փոքր վտանգ մը կրնար մեծամեծ վնասներ յառաջ բերել ու հաղարաւոր մարդիկ առանց հացի թողուլ, սակայն եւ այնպէս Հնդկաստանի բամբակի մշակութեան վրայ ոչ ոք կը մտածէր:

Հաղիւ հիմակուան Ամերիկայի պատերազմը Լանգաշիրի գործատէրներուն աշուրները բացաւ, եւ զիրենք ուրիշ աղբիւրներ հոգալու ստիպեց. այնպէս որ կը յուսացուի թէ ասկէ ետքը նոյն դժբախտութիւնը մէյ մ'ալ չկատարահիւր, մանաւանդ որ Ափրիկէ, Հնդկաստան ու Եգիպտոս ի վիճակի են՝ շատ աւելի առատ բամբակ յառաջ բերելու, եւ նոյն իսկ լատութեան կողմնէն Հիւսիսային Ամերիկայի բամբակին հաւասարելու, եթէ տեղեակ անձինք նոյնին մշակութիւնը ձեռուընդին առնեն, եւ իրենց գրամական օգնութիւն ըլլայ, որն որ Անգլիայի պէս հարուստ երկրի մը համար դժուար բան չէ: Սակայն նեղութիւնն ու կարօտութիւնը հիմայ ամէն կողմը կը գցացուի, որուն վրայ ընթերցողաց ճիշդ գաղափար տալու համար, քանի մը նախընթաց տեղեկութիւններով ընդարձակ կը գրենք,

Գալ անգամ:

ԱՌԵՐՏԲԱՊԱՆ

Համանունը: — Դ. Կիւստումուն:

Կիւստումունը (Լարուս) գալիւս կամ սարգենիւս տեսակին տակ գացող զանազան ծառերու չորցած կեղեւն է, որուն գլխաւոր տեսակները հետեւեալներն են:

1. Բուն կամ Հարազատ կիւստումունի (Laurus cinamomum): Ասոր սկզբնական հայրենիքը Գոչինչիւն, Սէյլան ու Պոննէյ կղզիներն են: Նոյն տեղերէն ճաւա, Դիմը, Դեռնադէ, Մալապար ու Ճենաստան տարածուած է. իսկ հիմայ Արեւելեան Հնդկաստան, Ճամայի-

դա, Դապադոյ, Մարդինիգ կղզիներուն վրայ, ինչպէս նաեւ Հարաւային Ամերիկայի շատ կողմերը, Գայէն, Էսէ-գուէպոյ, Սուրինամ, Բարակուա, Բերու եւ Պրազիլիա ալ կը մշակուի:

Աս տեսակ Կիւստումունի ծառը՝ 25—30 ոտք բարձրութիւն, իսկ բունը՝ 15—18 մատ տրամագիծ կ'ունենայ. սակայն հասարակօրէն թփի մեծութեամբ կը մշակուի եւ միայն կեղեւը կ'առնուի: Արի ճիւղերը՝ շատ երկայն ու տկար կ'ըլլան, եւ կանաչ ու սղորկ կեղեւով պատած. տերեւները խաչաձեւ գիմացէ գիմաց կը կենան, կոթ ու երէք ջիղ կ'ունենան, վարի կողմերին ալ հիւսուածի պէս՝ 5—6 մատ երկայնութիւն ու 2 մատ լայնութիւն կ'ունենան: Նոր ծլած տունիկն՝ կարմրիկ կ'ըլլան, բայց վերջէն դեղնի զարնող կանաչ գոյն մը կ'առնուն եւ մեխակի նման անոյշ հոտ կը բուրեն: Զուռուարի ու Փետրուարի մէջ փոքր, ճերմակ ու ողկուղաձեւ ծաղիկներ կու տան, որոնց մէջ ինը պտղաբեր անօթներ կ'ըլլան: Աս ծառին պտղոյ հատերը կաղնի ձեւն ու մեծութիւնն ունին, որոնք հասունալէն ետքը՝ կապոյտ ու սպիտակ բծերով կը ծածկուին:

Առեւտրի մէջ տեսնուող Սէյլանի բուն Գորշ կիւստումունը՝ աս ծառին կեղեւն է: Նոյն կեղեւը տարին երկու անգամ կը հանեն (կը քաղեն). առաջին կամ բուն մեծ հունձքը կը սկսի Ապրիլին եւ կը տեւէ մինչեւ Օգոստոս. իսկ երկրորդ կամ փոքր հունձքը՝ Նոյեմբերին կը սկսի ու կը տեւէ մինչեւ Զուռուար:

Կեղեւը հանելու կերպը հետեւեալն է: Նախ՝ տերեւներէն եւ ուրիշ նշաններէն ընտիր կիւստումունի ծառերը կ'ընտրեն ու անոնց եռամեայ ճիւղերը մասնաւոր կոր դանակով մը կը կտրեն: Անկէ ետքը ճիւղերուն վրայէն զատ դանակով մը արտաքին կեղեւը կամ կանաչ մասը կը հանեն: Աս դանակին մէկ կողմը գուրս ելած, իսկ մէկալ կողմը ներս մտած է, երկու կողմն ալ սուր. ամենէն վերի ծայրը քիչ մը դուրս ցցուած է, որով ճիւղերուն կեղեւն ըստ երկայնութեան կը ճեղքեն եւ դանակին դուրս ելած կողմով ճիւղերէն կը բաժնեն: Ասկէ ետքը կեղեւները կը ժողվեն, պղտիկ կտորները մեծերուն մէջ կը խաթեն եւ կը տարածեն որ չորնան, որով աւելի կ'ուրրին. ետքէն կապոյ կապոյ կ'ընեն, որոնցմէ ամէն մէկը երէք բարակ ճեղքուած եղեւներով փաթթուած կ'ըլլայ ու 10—12 հոսայ կը կշռէ: Աս կապոյները կաշիէ կամ կրկին լաթէ 85 ֆունտ ծանրութեամբ հակերով Եւրոպա կը բերուին, բայց չորնալով՝ հաղիւ 80 ֆունտ կը կշռեն. իսկ երէք կենդանարնաց հակերը կաշույ մէջ փաթթուած կը խուրուին: Կիւստումունի հակերուն վրայ սեւ պղպեղ կը ցանեն, որպէս զի խոնաւութենէն պահուի ու աւելի զօրանայ: Շատ անգամ ճիւղերէն նոր հանուած կեղեւները՝ քանի մը ժամ կրաջոյ մէջ կը թուղւն, որով համեմին աւելի կը զօրանայ:

Մինչեւ հիմայ ծանօթ եղած Հարազատ կիւստումունի տեսակներուն մէջէն՝ ամենալաւ տեսակը Գոչինչիւնայինն է. սակայն տուրեւառի մէջ դուն ուրեք կը տեսնուի: — Երկրորդ տեսակը Սէյլան կղզւոյնն է, որն որ

շատ բարակ ու աղնիւ կեղեւ ունի. բայց գորշ գեղնի եւ կարմիր զարնող գոյնով: — Երբորդ տեսակը՝ Արեւելեան Հնդկաստանի կղզիներէն յառաջ եկածն է: Արեւմտեան Հնդկաստանի ու Հարաւային Ամերիկայի կինամոմնը՝ ստորին տեսակ կը համարուի:

2. Կասիայի կինամոմնի ծառն Արեւելեան Հընդ-կաստան, Գոչինչինա, Մալապար, Սումաթրա, Ճաւա ու Սէյլան, ինչպէս նաեւ Հարաւային Ամերիկա ու Արեւմտեան Հնդկաստանի շատ կղզեաց վրայ կը մշակուի ու նախընթացին հետ մեծ նմանութիւն ունի: Ասոր տերեւները կարծր մազերով պատած, եւ 5—9 մատ երկայն ու $1\frac{1}{2}$ —3 մատ լայն կ'ըլլան: Աս կինամոմնի ծառին տերեւներուն երեք ջիղերը՝ դէպ ի ծայրն երթալով կը բաւարկանաւ ու անհետ կ'ըլլան: Աս ծառին փոքրիկ ճերմակ ծաղիկները՝ առաջին տեսակին ծաղիկներուն հետ արտաքուստ մեծ նմանութիւն ունին. նոյնպէս պտուղներն ալ նման են, բայց քիչ մ'աւելի մեծ: Ասոր կեղեւները՝ Կասիայի կինամոմն, ճենական կամ Հնդկական, նաեւ Գայէնի կինամոմն (*Cassia cinnamomea chinense, indicum, cajense*) անուամբ կը ծախեն, զորոնք Սէյլանի կինամոմնին կերպով կը քաղեն: Գոյնն առաջին տեսակէն մութ է, աւելի գորշի զարնող կարմիր, մէջ ընդ մէջ ալ դեղնի կամ աղտոտ գորշի զարնող: Աս կինամոմնը կարծր ու պինդ է, եւ Սէյլանի տեսակէն աւելի հաստ ըլլալով՝ անոր չափ դիւրաբեկ ու դիւրափշուր չ'ըլլար, բայց անկէ ելլող է ու համեմն աւելի երկայն կը պահէ. հոսոր զօրաւոր է, սակայն նախընթացին պէս աղնիւ համեմ չունի. նմանապէս համն ալ սառտիկ է, բայց աւելի բարկ՝ քան թէ անոյը: Ընդհանրապէս Կասիայի կամ Հնդկական կինամոմնը, Սէյլանի տեսակէն դիւրագին ըլլալուն պատճառաւ՝ Եւրոպայի մէջ ուրիշ տեսակներէն աւելի տարածուած է:

3. Մայր կինամոմնը կամ Կասիայի կեղեւը՝ նոյնպէս սարգենայ ցեղին տակ դացող ծառի մը կեղեւն է, որն որ նախընթաց տեսակին շատ կը նմանի ու Հնդկաստան, գլխաւորաբար Մալապար, Սումաթրա ու Ճաւա կ'աճի: Աս կինամոմնը Հարաւային չափ համեմաւոր չէ, եւ այնպիսի ծառերէ կը ժողվուի՝ որոնց արամագիծը 1—2 ոտք կ'ըլլայ, որովհետեւ շատ բարակ ու տկար ծառերուն կեղեւը՝ համեմը շուտ կը կորսնցընէ: Մայր կինամոմնն երկու գլխաւոր տեսակ ունի, Ուրաժ ու Հարթ: Ուրաժ տեսակը՝ Կասիայի կինամոմնին տեսքը, հաստութիւնն ու լայնութիւնն ունի, եւ պարզ մէկ կամ կրկին կեղեւով ոլորուած կ'ըլլայ. գոյնը՝ գորշի զարնող մութ կարմիր, իսկ կեղեւին արտաքին երեսն անհարթ է: Հարթ տեսակն ըստ բաւականին շիտակ, քանի մը մատ երկայն, 1 — $1\frac{1}{2}$ մատ լայն է, եւ $\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ դիւ հաստ կ'ըլլայ, արտաքին կողմն ալ անհարթ ու մեծաւ մասամբ խորշմամբ. հոսոր տկար է, համն խիզբան լաւ ու ընտիր, բայց վերջէն բարկ կ'ըլլայ:

Մայր կինամոմնի հաստ կտորները՝ բարակներէն աւելի զօրաւոր հոտ ու ճաշակ ունին: Բարձր դիրք ունեցող, աւաղուտ ու չոր տեղւոյ վրայ աճող եւ միանգամայն

կարմիր բողբոջ տուող ծառերուն կեղեւը, ցած ու պարարտ երկրի վրայ աճող եւ կանաչ բողբոջ տուողներէն՝ միշտ աւելի աղէկ կ'ըլլայ:

4. Մեխակի կամ Սեւ կինամոմնը՝ Պրազիլիա, Կուխանա ու Արեւմտեան Հնդկաստանի գրեթէ ամէն կղզիներուն վրայ աճող ծառի մը կեղեւն է: Առեւտրի մէջ $2\frac{1}{2}$ ոտք երկայն, 1 մատ լայն, այլեւայլ հաստութեամբ ու բարակութեամբ կտորներէ շինուած գաւազանաձեւ կապոցներով կը տեսնուի, որոնք ծառերու թեւերով կապուած կ'ըլլան: Գոյնը մութ գորշ է, կեղեւին դրսի կողմը շատ անգամ սպիտակ գորշ գոյնով, իսկ ներքին կողմը ժանգապոյն կ'ըլլայ: Համը կինամոմնի ու մեխակի նման է, սակայն ժամանակաւ, մանաւանդ երբ որ ծիւղերուն կեղեւներէն առնուած կ'ըլլայ, մեխակի համ մինակ կը մնայ, իսկ կինամոմնի համը բոլորովին անհետ կ'ըլլայ: Մեխակի կինամոմնը (*Canelle giroflée, Bois de girofle*)՝ առաւելապէս Գաղղիայիք շատ կը սիրեն ու կը գործածեն:

5. Սպիտակ կինամոմնին ծառն Արեւելեան Հընդ-կաստանի կղզիներուն վրայ կ'աճի. շիտակ բուն ու դէպ ի վեր տարածուած ծիւղեր ունի. կեղեւին գոյնը ճերմակ-կեկ, եւ 3 մատ երկայն ու 1 — $1\frac{1}{2}$ մատ լայն՝ սեպաձեւ, առանց ակռայի, ոլորի ու մշտադալար տերեւներ ունի: Փոքր, մանուշակագոյն ու կարմիր ծաղիկները՝ ծիւղերուն ծայրերը կ'ըլլան, հովանոցի նման պղտիկ փնջերով. ասոր պտուղն երեք հունտէ բաղկացած կուտ մըն է: Աս կինամոմնը դեղի տեղ կը գործածուի, 4—12 մատ երկայն ու $\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ մատ հաստ կտորներով կը բերուի, որոնք երբեմն պարզ կամ կրկին ոլորուած կ'ըլլան. կեղեւը կարծր է, բայց դիւրաբեկ, եւ արտաքին կողմը ճերմակ ու փայլուն կ'ըլլայ: Շատ հաճոյական ու զօրաւոր համեմիչ բուրու՝ ունի՝ մեխակի ու կինամոմնի նման, եւ նոյնն աւելի կը սաստկանայ՝ երբ որ շփուելու կամ փշուրելու ըլլայ: Չափաւոր հաստութիւն, զօրաւոր մեխակի նման հոտ ու ճաշակ ունեցող սպիտակ կինամոմնն ամենէն ընտիր տեսակն է:

— Կինամոմնի աղէկութիւնը՝ արտաքին նշաններէն, ունեցած հոտէն ու ճաշակէն կը չափուի. բաց դեղին ու դրեթէ սակայ նման գոյն, բարակ ու փափուկ կեղեւ, հաճոյական հոտ եւ անոյը համ պիտի ունենայ: Որչափ որ աս յատկութիւններէն կը հեռանայ, այնչափ ստորին կը համարուի, մանաւանդ երբ որ կարծր, շատ հաստ կ'ըլլայ, մութ գորշ գոյն եւ խայթիչ ու այրիչ ճաշակ կ'ունենայ:

— Կինամոմնի ծաղիկ ըսուածը (*Flores Cassiae, Cassia flores*), որն որ համեմի տեղ կը գործածուի, կեղեւաւոր Կասիայի ծառին (*Cassia lignea*) չհասած պտուղն է. կամ ինչպէս ոմանք կը կարծեն, Հարաւային կինամոմնի ծառին կամ համեմաւոր սարգենայ ծառին (*Laurus aromatica*) չբացուած կոկոնները կամ հոտաւետ բաժակներն են: Կինամոմնի ծաղիկը՝ փոքր, կլոր, սեպաձեւ ու պղտիկ գամի նման պտուղ մըն է, որուն վրայ խորշմամբ, մութ գորշի զարնող գոյնով, պղպեղի հասի մը մեծու-

թեամբ հատ մը կայ: Հոտը կինամոմնի նման է, բայց ճաշակն անոր չափ ազնիւ չէ: Լաուլթիւնը ունեցած հոտէն ու ճաշակէն կը չափուի:

— Կինամոմնի իւղը՝ Հարազատ կինամոմնի ծառին կեղեւէն շոգւով զտելով՝ կը պատրաստեն: Այլան կողմէն լաւ կինամոմնի պղտիկ ու ջախջախած կտորները հնձանի մէջ դնելէն ու վրան բաւական քանակութեամբ ջուր լեցընելէն ետքը՝ 6—7 օր կը թողուն, որ կակղնան: Անկէ ետքը ջուրը պղնձէ կաթսայի մը մէջ կը լեցընեն ու բարեխառն կրակի վրայ կը դնեն: Իսկզբան ջուրը կաթի պէս կը ճերմակնայ եւ քիչ մը վերջը ջրոյն երեսին վրայ աղիւ եղը կը ժողվուի, զորն որ շէշերու մէջ կը լեցընեն: Հարազատ կինամոմնի եղը՝ նախ ճերմակի զարնող դեղին ու ետքէն սոսկեգոյն դեղնի զարնող գոյն մը կ'առնու. աւ մենափոքր կաթիլն ալ ջրոյն յատակը կը նստի ու կինամոմնի նման արտաքոյ կարգի զօրաւոր եւ գրեթէ այրիչ հոտ, բայց միանգամայն անոյշ ու յատուկ թթուութիւն մը կ'առնենայ: Խիստ ծանրագին բլլալուն պատճառաւ՝ շատ անգամ ուրիշ հոտաւետ եղերով կը նենգեն. խարդախութիւնը կ'իմացուի, եթէ եղին վրայ դինչոյ ոգի (աւգոլ) լեցուի, որն որ կինամոմնի եղը՝ կաթի պէս կ'ընէ. իսկ կինամոմնի ծաղկանց եղովն եղած խաբէութիւնը դժուարաւ կ'իմացուի:

— Կասիայի եղ (Oleum Cassiae) բուռածն առաջին կերպովը՝ Կասիայի կամ ճենական կինամոմնէն կը հանուի: Աս եղը Հարազատ կինամոմնին եղէն անհամեմատ աժան է. սակայն այրիչ, պղպեղի նման ճաշակ ու հոտ ունի, ցուրտ ժամանակները՝ մէջը բիւրեղներ կը կազմուին:

Բ Ն Ա Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն

Այլեւայլ բնական երեւոյթներու շոտոնը:

Քիմիական գործողութիւններ՝ իրրեւ ջերմութեան աղբիւր:

274. Ճրագին բոցին վրայ մարելու գործիքի ձեւով ուռած թղթի կտոր մը դնելու բլանք, ինչո՞ւ չի բռնկիր: — Ա. Վասն զի բոցը նոյն թղթին մէջ գտնուած թթուածին կաղը շուտ մը կը սպառէ: Բ. Վասն զի բոցը թղթին ներսի կողմն ածխած թուով կը լեցընէ, որն որ թղթին այրելը կ'արգելու:

275. Ո՞ւսկից կը պատճառի որ ճրագին քիթն ծայրը փունջ մը կը ձեւանայ: — Ճրագի քիթն ծայրը կազմուող աս փնջաւոր կամ ծաղկեման ձեւը՝ վրայէ վրայ դիզուած ածխացած բաւական մասերէ յառաջ կու գայ: Իսկ նոյն բաւական մասերն անոր համար չեն կրնար կատարեալ այրիլ, վասն զի բոցին արտաքին բուրգը թող չիտար որ օդին թթուածինն անոնց մերձենայ:

276. Ինչո՞ւ համար ճրագի մը քիթն ծայրը՝ բոցէն աւելի վեր բարձրացած ատեն՝ չ'այրիւր չ'իջնար: — Վասն զի ճրագին չ'այրած երկայն ու հաստ քիթը՝ բոցն այնչափ կը նուազընէ ու պրոմն այնչափ կը խափանէ, որ բոցը բաւական ջերմութիւն չ'առնար ածխացած կտորներն սպառելու:

277. Ի՞նչ բանի համար հասարակ ճրագէ ճրագներուն քիթը ստեպ ստեպ կ'արելու է: — Վասն զի պատրոյգը (քիթը) բոցին արտաքին բրգէն պատած կ'ըլլայ, որով կատարեալ այրման հարկաւոր եղած թթուածին կաղին անոր մերձենալը կ'արգելուի:

278. Ինչո՞ւ համար մեղրամմէն ու բնաճարպէ (stearine) շինուած ճրագներուն քիթը մարելու հարկ չ'ըլլար: — Վասն զի անոնց պատրոյգն այնպէս ուրուած է, որ ճրագին քիթն արտաքին բրգին մէջ կը ծռի, ու հոն կատարեալ կ'այրի:

279. Ինչո՞ւ համար հասարակ ճրագէ ճրագին պատրոյգը նոյն կերպով չեն շիներ: — Վասն զի պատրուողին ծռելովը բոցն ալ ըստ մասին մէկ կողմը կը ծռէր, որով եւ ճրագին մէկ կողմը շուտ կը հալեցընէր, ուսկից ճրագին վաղելը յառաջ կու գար:

Ճարպը՝ մեղրամմէն կամ բնաճարպէն նուազ բարեխառնութեան մէջ կը հալի, եւ ասոր համար է՝ որ հասարակ ճարպէ ճրագներուն պատրոյգը վերջիշեալ եղանակաւ չեն կրնար շինել:

280. Ճրագի մը ծռւին ի՞նչ բանէ կը բաղկանայ: — Ածխածին հաստատուն մասունքներէն, որոնք պատրուէն ու ճարպէն կը բաժնուին, բայց չեն այրիւր ու սպառի:

281. Ի՞նչ բանի համար ճրագին մէկ բանի մասերը բոցէն կը սպառուին, իսկ ոմանք չեն սպառի: — Վասն զի բոցին արտաքին երեսը կամ մակերեւոյթը թող չիտար որ օդը բոցին ներքին մասերուն մօտենայ, ուստի եւ ան ներքին մասերուն ածխածինն մեծ մասն իբրեւ ծռւի վեր կը բարձրանայ:

Ածխածին կաղին այրելը՝ օդին թթուածինն հետ միանալէն կախում ունի:

282. Ինչո՞ւ համար կանթեղը երբեմն կը ծխէ: — Վասն զի պատրոյգը կամ անհամասար կտրուած եւ կամ շատ վեր առնուած կ'ըլլայ:

283. Պատրուողին անհամասար կտրուած ատենը՝ կանթեղն ինչո՞ւ կը ծխէ: — Վասն զի պատրուողին ժանեկաւոր եղները՝ բոցին մէջ կ'երկընան, ուր գտնուած թթուածինը բաւական չ'ըլլար ածխածինը կատարեալ սպառելու:

284. Ինչո՞ւ համար պատրուողին շատ վեր առնուած ատենը կանթեղը կը ծխէ: — Վասն զի բոցին սպառել կրցածէն աւելի ածխածին դուրս կու տայ պատրոյգը:

285. Ինչո՞ւ համար Արկտիշտն բուռած կանթեղները չեն ծխեր: — Վասն զի բոցին մէջէն օդոյ հոսանք մը կ'անցնի, որով անոր ներքին մասին ածխածինն այնպէս աղէկ կը սպառի, ինչպէս արտաքին մասին ծածկութիւն մէջ եղածը:

286. Ի՞նչ բանի համար կանթեղի մը վրայ գլանաձեւ ապակի մը դրուելով՝ ծխելը կը նուաղի: — Ա. Վասն զի գլանաձեւ ապակին օդոյ հոսանք մը կը պատճառէ, որով բոցն աւելի դիւրաւ ու առատութեամբ թթուածին կ'ընդունի: Բ. Վասն զի բոցին ջերմութիւնը կ'ամփոփէ ու կը կենդրոնացընէ, որով ածխածինն աւելի կատարեալ կ'այրի, եւ խիստ քիչ չափաւոր մասունք իրմէ կը բաժնուին:

287. Ինչո՞ւ համար ճրագ մը երբեմն բոցադէզ կը վառի, մանաւանդ ճրագին լմննայովը մարելու վրայ եղած ատեն: — Վասն զի բոցն անհամասարապէս այրելի կաղ կ'ընդունի: Երբ որ ճրագ մը մինչեւ վար այրած եւ լմննայով վրայ կ'ըլլայ, ան ատեն բաւական ճարպ կամ մեղրամմէն չեղանուի որ հարկաւոր եղածին չափ այրելի կաղ մատակարարէ. ուստի եւ բոցը քիչ մը ճարակ ընդունելուն պէս՝ կը սկսի բոցադէզ վառիլ, իսկ երբ որ կաղը կը սպառի, շուտ մը կը նուաղի կամ մարելու պէս կ'ըլլայ:

288. Ճարպէ ճրագ մը փչելով մարուած ատեն՝ երած անխորթ հոտն ուսկից կը պատճառի: — Տարբած ճարպը ցընդական է մը՝ մը կը հանէ, որն որ Աֆէլ կը կոչուի եւ խիստ անախորթ հոտ մը ունի:

ԲՈՐՈՇԵՆԵՐ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Է

Կարողութեան հասածին պէս, ձին Մանրոպէրեան ապարանքը թող տալով, սկսաւ դէպ ի Պր. Ռիշարտային տունն երթալ։ Արդէն տան մօտերը հասած էր, մէյ մ'ալ մտածեց որ կրնայ ըլլալ թէ իր տեսութիւնը վտանգաւոր ազդեցութիւն ընէ Հեղինէին վրայ, որն որ զինքը մեռած կը կարծէր։ Ուստի սկսաւ ետ դառնալ, միտքը դնելով որ զվաճառականը գրով մը իր ապարանքը կանէ։

Հաղիւ թէ քիչ մը տեղ յառաջ դացած էր, երբ որ տեսաւ թէ առջեւէն տիկին մը կ'երթայ՝ հետը պղտիկ աղջկով մը, եւ իրեն անանկ երեւցաւ որ ան տիկինը Հեղինէն ըլլայ։ Ուրպէս զի չճանչցուի, վերադառնալով մէջ աղէկ մը փաթթուեցաւ, եւ ճամբան յառաջ կը տանէր, փոխ տանելով որ միշտ ետ մնայ։

Վերջապէս տեսաւ որ Հեղինէ գրովաճառի մը խանութը մտաւ։ Օրիորդը դուռը գոցելուն պէս՝ ինք խանութին մօտեցաւ, ստուգելու համար որ իրօք ան է՝ թէ չէ։ Զգուշութեամբ դրան պակիներէն նայելով, թէպէտ հասակէն ու ձեւէն գուշակեց որ սխալ չէ տեսեր, բայց չլրացաւ կատարելապէս ապահովեալ, որովհետեւ ինչպէս վերը յիշեցինք, Հեղինէ կռնակը դրան դարձուցած՝ կորստաւոր կը զբաղէր։ Ուստի առանց տեսնուելու՝ երկայն ատեն իրցաւ զանիկայ գիտել։ Բայց երբ որ Մանրիկ մեր գիւցազնուհւոյն մտադրութիւնը զարթոյնեցաւ, օրիորդը գլուխը դէպ ի դուռ դարձուց, Կարողութեան մը մէկդի քաշուեցաւ եւ ապարանքը դնաց։

Անմիջապէս Պր. Ռիշարտային տունակ մը գրեց ու աղաչեց որ իրեն գայ։ Վաճառականը շուտ մը գալով, Կարողութեան զինքը մեծ սիրով ու պատուով ընդունեցաւ, եւ Հեղինէին ինչպէս ըլլալը հարցուց։

Ողջ առողջ է, պատասխանեց Պր. Ռիշարտայ։ Բայց կարծեմ աւելի աղէկ վաճառի մէջ կ'ըլլար, եթէ իմ հիմա գիտցածս՝ ինք ալ գիտնարու ըլլար։

— Ուրեմն միտքը դրած է որ ես մեռած եմ։

— Այո, ինչպէս ձեր տոմսակն ընդունելէն յառաջ՝ ես ալ նոյն կարծիքն ունէի։ Շատ աղէկ բերեց, Պարոն, որ անձամբ մեզի չէք եկեր, ինչպէս որ իսկզբան միտք ունէր եղեր։ Պէտք է որ աս ուրախալիլ լուրը զգուշութեամբ եւ կամեց կամաց իմացընենք Հեղինէին։

— Իրեն դէմ եղած բռնութեան պատճառը կռահած է։

— Որովհետեւ զիս իրեն բարեկամ՝ եւ իրեն հայր կը նկատէ, ինծի յայտնեց որ գլուխն եկածը՝ Մանրոպէր նաւապետին դաւաճանութեան գործը կը համարի։

— Բայց բան մ'իմացելիք թէ ինչ նպատակաւ եղբայրս աս եղեռնագործութեան ձեռք զարկեր է։

— Չէ, բան մը չի գիտեր։ Առաջին անգամ զինքը նաւուն մէջ տեսած ատեն, հոս ապարանքին մէջ անոր իրեն հետ վարուելու կերպը միտքն ինկեր է, եւ վախեցեր է որ չըլլայ թէ զինքն աս եղանակաւ ուղէ ստիպել հետը կորսուելու։ Բայց ձեր եղբորը կրկին կրկին առած ապահովութենէն իմացեր է որ ամենեւին այնպէս միտք չունի։ Եղբայրնիկ միանգամայն ան ալ բեր է իրեն որ կարելի է թէ աս բանիս պատճառն օր մը իմանայ։

Կարողութեան վայրկեան մը տխուր մտածմանց մէջ ընկղմած մնալէն ետքը, խան դադատանք Պր. Ռիշարտային ձեռքը բռնելով եւ տրտմութեամբ անոր նայելով, Պարոն, ըսաւ, ինծի անանկ կ'եկնայ որ Հեղինէին վրեժակը ծածկող մութ քողին մէջ թափանցելու վրայ եմ գուցէ ալ հեռու չէ ան օրը՝ որ նոյն քողը բուրովին կը վերնայ։ Բայց, Աստուած իմ, ինչպիսի ցաւ, որչափ վշտ, ինչ ամբօքլարի պատճառի ասով ընտանիքի մը, զորն որ պէտք եմ սիրել եւ մեծարել, այնպիսի ընտանիքի մը՝ որ...։

Աս խօսքերուն խեղճ երիտասարդը սկսաւ վարանիլ, աչուքները չորս կողմը դարձուց, իրեն թէ վախնալով որ ըսելիքն ուրիշ մարդ չ'ուէ։ Ետքը դարձաւ Պր. Ռիշարտային նայեցաւ, որն որ անձկութեամբ մը անոր շարժմանց միտ կը դնէր։

Պարոն, Պարոն, դուք զվաճառականը սաստիկ այլալուծութեամբ ան սոսկալի գաղտնիքը ձեզի պահեցէք. ես չեմ ուզեր իմանալ։ Հեղինէն ալ յանձն չ'առնուի իմանալ, թէ եւ անով իր ընտանեաց անունն ու հարստութիւնը կարենայ ձեռք բերել։

— Ինչու համար։

— Վասն զի աս նպատակին չի կրնար ուրիշ կերպով հասնիլ, բայց եթէ, ինչպէս դուք կ'ըսէք, ուրիշ ընտանիք մը թշուառութեան եւ յուսահատութեան մէջ ձգելով։

— Ո՛հ, Հեղինէ միշտ բարեփառ եւ զգուշաւոր է, իր մահուցի թշնամեացը թողութիւն տուած է։ Այո, կը հաւատամ որ իր երջանկութիւնն ուրիշին դժբախտութեամբ չ'ուզեր գնել։ Բայց, Պարոն, նախախնամութիւնն իր վրայ կը հսկէ, եւ աստուածային արդարութիւնը երբեք յանցանքն անպատիւ չի թողուր։ Կրնայ թոյլ տալ որ անուղութիւնը քիչ մը ժամանակ հարստահարի, եւ հարստահարիչը յաղթական ըլլան։ Բայց վերջապէս իրաւունքը կը յայտնուի։ Եւ ան ատեն վայ անոնց՝ որոնք կը մոռնան թէ երկինքն անմեղութեան վրէժնիկը մը կ'այ։

Ուրեմն նախախնամութեան թողութեան հարստահարեալ անմեղութեան վրէժնիկը զրեւոյն եւ իրաւունքը յայտնելու հոգը։ Աստուածային արդարութեան ձգելը որ ուզած ատենը Հեղինէին դարձնէ իր իրաւունքները։ Ան ատեն մեր բարեկամը կրնայ եղածը հանդարտ սրտով նկատել։ Որովհետեւ, ինչպէս ըսի, աւելի կ'ուզէ մեռնիլ, քան թէ միակ անձի մը վրասով մեծամեծ պատիւներու եւ հարստութեան հասնիլ։

— Աս զգած մունքներն իրեն մեծ պատիւ կ'ընեն։ Ես ալ չեմ ուզեր իր կամեցող դէմ վարուիլ։ Բայց որովհետեւ խո-

հեմութիւնը կը պահանջէ որ ձեռքերնէս եկածն ընենք մեր բարեկամն ամէն կարելի վտանգներէն պահելու, անոր համար կը կարծեմ թէ պէտք է որ կարելի եղածին չափ ծածկուած մնայ։ Իրեն թշնամի կարծած մարդս շատ չ'անցնիր, աս քաղաքը կը հասնի։ Պէտք չէ որ զօրիորդը տեսնէ։ Ապահով եմ որ զինքը մեռած կը կարծէ։ շատ վտանգաւոր բան կ'ըլլայ, եթէ սխալածն իմանայ...։ Հիմակ ըսէք, Պարոն, Հեղինէին որդեգիր առած աղջկին ո՞վ է։

— Իր ըրածն այնպիսի զարմանալի գործք մըն է, որ մարդուն հաւատարմքը չի գար։

Աս ըսաւ ու Մորոյին մէկնել չլրացածն իրեն պատմեց։ Կարողութեան զարմացման աղաղակ մ'արձակեց, երբ որ իմացաւ թէ ինչ պատճառաւ գործեր է Հեղինէ ան պանջերի եղբայրսիրութեան գործքը, որն որ իսկզբան իրեն՝ եթէ անպատեհ չէ նէ, գէթ անխոհեմ բան մ'երեւցած էր։

Աղէկ գիտէի որ, ըսաւ, քրիստոնէական եղբայրսիրութիւնը հրաշալի գործքեր կատարել կու տայ, եւ թէպէտ զՀեղինէ ըստ բաւականին կը ճանչնայի, այսու աւանդական չէի կարծեր որ այսպիսի գործք մը գործէ։

Աս խօսակցութիւնը կէս ժամի մը չափ ալ տեւեց։ Վերջապէս որոշուեցաւ որ Կարողութեան Մանրիկէ դառնայ, եւ իր մահունէն աղաւթ ըլլալը Հեղինէին չայտնուի։

Պաշտօնակալը շուտ մը ճամբայ ելաւ։ Պր. Ռիշարտայ ալ իր տունը դարձաւ։

Ճամբան երթալու ատեն՝ կնոջ մը հանդիպեցաւ, որուն պատուած զգեստներէն կ'իմացուէր որ յետին թշուառութեան մէջ է։ Նոյն կնիւր փողոցին մէկ անկիւնը նստած՝ անցանորներէն ողորմութիւն կը խնդրէ։ Երեսը սեւ ու խորշմած էր, աչուքները տխուր ու վճատեալ, եւ գողգործուն ձեռքը հաղիւ կրնար հաստատուն բռնել ան տաշտը որուն մէջ անցաւորը ստակ կը ձգէ։ Երբ որ զՊր. Ռիշարտայ տեսաւ, որուն մարդասէր բնաւորութիւնը կերպարանքէն կ'երեւար, ցաւագին ձայնով մը՝ Աստուծոյ սիրոյն համար ողորմութիւն խնդրեց։ Վաճառականը որ Աստուծոյ անուամբ խնդրուած ողորմութիւնը երբեք չէր զանաւոր, մեւրացական մոտիկեցաւ, եւ ձեռքը գրպանը խօթելով՝ անոր սէրտեղացի ըլլալը հարցուց։

— Շատ հեռաւոր տեղէ եմ, Անժուէն եմ։

— Բայց հնչումը հարաւային կողմանց արտաբերութեան մօտ է։

— Կարելի է, Պարոն, որովհետեւ երկայն ժամանակ վեր աս կողմերը կը բնակիմ։

— Ի՞նչպէս եղաւ որ ասանկ ողորմութեան մէջ ինկար։

— Ո՛հ, Պարոն, երկու տարի է՝ որ երկիւ իր գէշ վարմունքով զիս ստիպեց իր մէջ բաժնուելու։ Իսկ մը ժամանակ Հեղինէի պարտեցայ, յուսալով որ կարենամ գործք մը գտնել։ Վիճակէս կը տեսնէք որ անկալութիւնս ինչպէս պարսպի ելաւ։ Բայց զիս աս վիճակին մէջ ձգող թշուառական ալ սոսկալի եղանակաւ պատիւը կրեց, ողորմութեան մէջ մեռաւ։